

Natalia Kotrys

Uniwersytet Wrocławski

Rola i znaczenie Zakładu Leczniczego-Wychowawczego im. Józefa Piłsudskiego w Istebnej w kontekście walki z gruźlicą (wybrana problematyka)

Streszczenie: Tematem niniejszej pracy jest rola i znaczenie Zakładu Leczniczego-Wychowawczego im. Józefa Piłsudskiego w Istebnej w kontekście walki z gruźlicą od roku 1928, czyli od rozpoczęcia planowania budowy do roku 1939, mianowicie wybuchu II wojny światowej. Problem zachorowalności oraz umieralności na gruźlicę w II Rzeczypospolitej był szczególnie istotny. Gruźlica należała do chorób społecznych i mogła dotknąć każdego. Władze w Polsce zdawały sobie sprawę jak niezbędna była walka z opisywaną chorobą. Jedną z form zwalczania gruźlicy stanowiło zakładanie sanatoriów i ośrodków, w których leczono chorych. W roku 1937 po raz pierwszy przyjęto pacjentów do zakładu Leczniczego-Wychowawczego im. Józefa Piłsudskiego w Istebnej. W miejscu tym skupiano się na leczeniu dzieci i młodzieży cierpiących na gruźlicę. Był to jeden z najnowocześniejszych zakładów tego typu w Polsce. Zastosowanie kompleksowego oraz różnorodnego leczenia chorych, utworzenie szkoły w zakładzie oraz funkcjonalizm budynku sprawiał, że sanatorium w Istebnej było ważnym miejscem leczniczym na mapie II Rzeczypospolitej.

Słowa kluczowe: sanatorium, gruźlica, Istebna, choroba społeczna, walka, Towarzystwo

Wstęp

Jednym z głównych problemów II Rzeczypospolitej były kwestie zdrowotne i właśnie na tym obszarze zaznaczyła się szczególnie gruźlica, będąca chorobą społeczną. W walkę z tą chorobą było zaangażowanych wielu lekarzy, higienistów oraz działaczy społecznych. Jedną z form walki z gruźlicą było zakładanie sanatoriów oraz zakładów leczniczych, w których starano się wyleczyć chorych.

Niniejszy tekst jest przyczynkiem do zbadania zagadnienia roli Wojewódzkiego Zakładu Leczniczego-Wychowawczego im. Józefa Piłsudskiego w Istebnej w kwestii walki z gruźlicą w okresie dwudziestolecia międzywojennego w II Rzeczypospolitej.

Należy szczególnie zaznaczyć, że zagadnienie roli sanatorium w Istebnej w kontekście walki z gruźlicą w II Rzeczypospolitej jest na tyle obszernym tematem, że w niniejszym artykule zostanie poruszona jedynie wybrana problematyka.

Pomimo że pierwszych pacjentów przyjmowano do zakładu w roku 1937, w artykule cofnięto się do roku 1928, kiedy to podjęta została decyzja o budowie sanatorium. Cezurą końcową niniejszego tekstu będzie rok 1939, czyli początek II wojny światowej. Podyktowane było to tym, że Niemcy zajęli sanatorium i kolejno zaczęli przyjmować w nim jedynie niemieckie kobiety i dzieci. Z tego powodu opisywana placówka straciła polski charakter. Obecnie w dawnym Wojewódzkim Zakładzie Lecznico-Wychowawczym im. Józefa Piłsudskiego funkcjonuje Wojewódzkie Centrum Pediatrii „Kubalonka” w Istebnej. Miejsce to jest szczególnie interesujące nie tylko dla kuracjuszy, którzy mogą nadal leczyć się na terenie Zakładu, ale również dla architektów czy też historyków. Sanatorium w Istebnej było w roku 1937 najnowocześniejszym oraz największym tego typu obiektem na terenie Rzeczypospolitej¹. Rozwiązania zastosowane w projektach architektów były w tamtym okresie innowacyjne na skalę światową. Pomysłowość oraz funkcjonalność, jaką można dostrzec w budynku, czyni to miejsce wyjątkowym na mapie Polski oraz Europy.

Do tej pory nie opracowano monografii Wojewódzkiego Zakładu Lecznico-Wychowawczego im. Józefa Piłsudskiego w Istebnej². Niewiele uwagi poświęcono również zagadnieniu leczenia w nim gruźlicy. Obecnie powstało wiele publikacji związanych przede wszystkim z realizacją architektoniczną budynku sanatorium w Istebnej³.

Podstawą źródłową do badań nad omawianym zagadnieniem były materiały archiwalne przechowywane w Archiwum Państwowym w Katowicach, dotyczące budowy Zakładu, mapy, sprawozdania z działalności oraz budowy sanatorium, dokumentacja dotycząca przetargów, przebiegu działań zakładu, protokoły z konferencji, poświęconych funkcjonowaniu sanatorium. Przy badaniu powyższej problematyki korzystano również z publikacji z epoki, m.in. artykułu architekt budynku Jadwigi Dobrzyńskiej⁴.

¹ A. Syska, *Styl gotycki wyklucza się: międzywojenna architektura w województwie śląskim*, Katowice 2015, s. 105.

² Jedną z nielicznych publikacji, które omawiają w skrócie historię Zakładu, jest jubileuszowa, 16-stronicowa publikacja: *50 lat Wojewódzkiego Ośrodka Chorób Płuc i gruźlicy dzieci i młodzieży oraz zespołu szkół im. dr. Stanisława Kopczyńskiego w Istebnej (1938–1988)*, red. W. Buława, Istebna 1988.

³ H. Faryna-Paszkiwicz, *Sanatorium z pawilonami w Istebnej*, „Architektura-murator” 2015, nr 2, ss. 24–25; A. Borowik, *Sanatorium w Istebnej – perła śląskiego modernizmu*, w: *Modernizmy. Architektura nowoczesności w II Rzeczypospolitej, t. 2. Katowice i województwo śląskie*, red. A. Szczerski, Kraków 2014, ss. 317–337; A. Syska, *Styl gotycki wyklucza się: międzywojenna architektura w województwie śląskim*, Katowice 2015, ss. 103–106., D. Konarzewski, M. Kawulok, *Od wsi do uzdrowiska. Dziedzictwo architektoniczne Wisły*, Wisła 2009, ss. 98–120; P. Chmielewska, *Sanatorium w Istebnej*, w: *Śląskie dzieła mistrzów architektury i sztuki*, red. E. Chojecka, Katowice 1987, ss. 156–166.

⁴ J. Dobrzyńska, *Sanatorium w Istebnej na Śląsku Cieszyńskim*, „Architektura i budownictwo”, R. 13, 1937 Warszawa, nr 11–12, ss. 391–415.

Okres dwudziestolecia międzywojennego w Polsce to czas tworzenia niepodległego państwa. To w głównej mierze próba odbudowy gospodarki, rozwoju kultury i stworzenia powszechnej służby zdrowia w II Rzeczypospolitej. Od początku istnienia Polski starano się rozwijać lecznictwo uzdrowiskowo-sanatoryjne. Ustawa o uzdrowiskach z roku 1922 umożliwiała regulację prawną nowo powstałych bądź też już istniejących na terenie Polski sanatoriów⁵. Centrum lecznictwa sanatoryjnego w dwudziestoleciu międzywojennym było Zakopane, leżące w południowej części państwa. To tam skupiano się na leczeniu jednej z popularniejszych chorób na terenie Rzeczypospolitej, czyli gruźlicy. W roku 1936 w Zakopanem mieściło się aż 13 zakładów przeciwgruźliczych⁶. Nie można w tym momencie pominąć faktu, że tuberkuloza, czyli gruźlica była jedną z najbardziej rozpowszechnionych w XIX oraz pierwszej połowie XX w. chorób. Należała do schorzeń zakaźnych, bakteryjnych, przewlekłych, a wywoływały ją prątki gruźlicy⁷. Szczególnie często dochodziło do zarażenia gruźlicą przez drogi oddechowe oraz kontakt z nosicielem choroby. Innym sposobem zachorowania na gruźlicę było na przykład spożycie mleka od krowy zarażonej perlicą, czyli tak zwaną gruźlicą bydła.

Z uwagi na swoją specyfikę gruźlica nazywana jest chorobą społeczną. Mimo że nie we wszystkich warstwach ludności szerzyła się w jednakowy sposób, to należy podkreślić, że na gruźlicę zachorować mógł każdy. Na rozpowszechnianie i rozwój tuberkulozy miały wpływ takie czynniki, jak: mieszkanie w ciasnych, ciemnych i wilgotnych pomieszczeniach; złe odżywianie pozbawione odpowiednich ilości witamin i wartości odżywczych; wyczerpująca praca; brak wypoczynku.

Obszar województwa śląskiego w okresie dwudziestolecia międzywojennego miał potencjał pod względem rozwoju uzdrowiskowego oraz sanatoryjnego. Dzięki przyłączeniu do granic Polski Śląska Cieszyńskiego, w Rzeczypospolitej pojawiły się atrakcyjne pod względem turystycznym oraz uzdrowiskowym miejsca. Różnorodność krajobrazu oraz leczniczy charakter obszaru sprawiały, że to właśnie w województwie śląskim działały uzdrowiska m.in. w Goczałkowicach Zdroju, Wiśle, Jastrzębiu Zdroju czy Ustroniu. Władze województwa śląskiego czyniły wszelkie starania, aby zachęcić turystów do przyjazdu na Śląsk. W roku 1931 w Śląskim Urzędzie Wojewódzkim powstało sprawozdanie referenta turystyki, Eugeniusza Zaczyńskiego, który był odpowiedzialny za reklamowanie oraz rozpowszechnianie walorów turystycznych

⁵ Ustawa określała, jakie miejsca można nazwać uzdrowiskowymi oraz jakie uzdrowiska można uznać za miejsca o charakterze użyteczności publicznej. Zob. *Ustawa z dnia 23 marca 1922 r. o uzdrowiskach*, w: *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, poz. 254, 30 kwietnia 1922, ss. 443–450.

⁶ Z. Wiśniewski, D. Reško, J. Supady, *Lecznictwo uzdrowiskowo-sanatoryjne*, w: *Dzieje medycyny w Polsce*, t. 2, red. W. Noszczyk, J. Supada, Warszawa 2015, s. 115.

⁷ I. Szczuka, *Gruźlica*, w: *Gruźlica i choroby płuc*, red. E. Rowińska-Zakrzewska, H. Niemirowska, Warszawa 1985, s. 45.

województwa⁸. Urzędnik starał się ułatwić skomunikowanie omawianego województwa, przede wszystkim powiatu cieszyńskiego, z innymi regionami II Rzeczypospolitej. Mimo planów, działalność urzędnika Zaczyńskiego ograniczała się jedynie do załatwiania spraw bieżących, co było spowodowane ograniczeniami finansowymi, będącymi konsekwencją kryzysu gospodarczego na świecie w roku 1928. Przykład Eugeniusza Zaczyńskiego pokazuje, jak dużą rolę przykładano do reklamy oraz propagowania miejsc na terenie województwa śląskiego, w tym przede wszystkim uzdrowisk i sanatoriów.

W przedwojennym województwie śląskim, podobnie jak w innych regionach II Rzeczypospolitej, notowano dużą zachorowalność na gruźlicę. Dzięki swojej autonomii oraz odrębności skarbu i budżetu pozycja województwa w porównaniu z innymi regionami była znacznie lepsza⁹. Władze Śląska miały możliwość wspierania we własnym zakresie wielu instytucji, m.in. Towarzystwa Walki z Gruźlicą w Katowicach.

Walka z zachorowalnością oraz umieralnością na gruźlicę w regionie rozpoczęła się już w roku 1924 od utworzenia przy PCK w Katowicach osobnej sekcji do walki z gruźlicą¹⁰. W roku 1927 przekształcono ją w Towarzystwo Walki z Gruźlicą w Katowicach, zarejestrowane w 1929 r.¹¹ Wojewoda śląski wspierał działalność Towarzystwa finansowo oraz poprzez organizowanie akcji społeczno-lekarskich. Zadaniem instytucji było tworzenie przychodni przeciwgruźliczych na terenie województwa; w roku 1939 w regionie funkcjonowały już 24 takie przychodnie. Wszystkie podlegały Towarzystwu Walki z Gruźlicą w Katowicach, co ujednotaczało i usprawniało pracę ośrodków. Ponadto Towarzystwo zajmowało się leczeniem zakładowym, dożywianiem dzieci i szeroko podejmowanymi akcjami prewencyjnymi w walce z gruźlicą.

Lekarze oraz działacze społeczni w województwie śląskim zdawali sobie sprawę ze szczególnie dużego zagrożenia, jakim była zachorowalność na gruźlicę wśród dzieci i młodzieży. Według badań lekarzy szkolnych w samym Chorzowie oraz w Katowicach 5% dzieci było zagrożonych zachorowaniem na gruźlicę (ogólna liczba uczniów w szkołach w województwie wynosiła 200 000)¹². Wzrastająca grupa chorych umieszczanych w sanatoriach oraz szpitalach od roku 1932 do 1937 była spowodowana właśnie działalnością Wydziału Zdrowia w województwie śląskim¹³. Instytucja rozwijała się, co widać po tym, jak radzono sobie z większą liczbą chorych. Dostrzegano tym samym realne

⁸ Archiwum Państwowe w Katowicach (dalej: APKat.), Urząd Wojewódzki Śląski – Wydział Komunikacyjno-Budowlany (dalej: UWŚI/KB), 897, k. 23, Sprawozdanie referatu turystyki.

⁹ R. Kaczmarek, *Historia Polski. 1914–1989*, Warszawa 2010, s. 132.

¹⁰ Z. Mromliński, *Walka z gruźlicą na wsi w województwie śląskim*, Warszawa 1939, s. 5.

¹¹ Ibidem.

¹² APKat. Urząd Wojewódzki Śląski – Wydział Pracy i Opieki Społecznej (dalej: UWŚI/PO), 1808, k. 23, Protokół z konferencji w sprawie organizacji Sanatorium w Istebnej odbytej dnia 6 maja 1935 r.

¹³ APKat., Urząd Wojewódzki Śląski – Wydział Zdrowia Publicznego (dalej: UWŚI/ZP), syg. 28, k. 27, Problematyka zachorowalności na gruźlicę w województwie śląskim.

zagrożenie, jakim była gruźlica i podejmowano starania, aby poprawić sytuację zdrowotną w województwie.

Istebna perłą powiatu cieszyńskiego

Istebna była wsią, która w okresie dwudziestolecia międzywojennego leżała w granicach województwa śląskiego, w powiecie cieszyńskim¹⁴. To właśnie tę miejscowość wybrano na siedzibę jednego z największych i najnowocześniejszych w Polsce sanatoriów gruźliczych dla dzieci.

Jeszcze przed decyzją wojewody śląskiego o budowie kompleksu na terenie Istebnej, w roku 1924 w Cieszynie z inicjatywy Adama Stanisława Mickiewicza, dyrektora banku w Warszawie, założona została firma „Uzdrowisko Istebna”, której zadaniem było stworzenie miejsca leczniczego¹⁵. W 1928 r. przekształcono ją w spółkę akcyjną „Uzdrowisko Istebna”. Plany zakładały stworzenie kurortu turystycznego i leczniczego o ogólnopolskim charakterze, który byłby również dostrzegalny za granicą. Niestety, mimo planów spółki oraz daleko posuniętej współpracy z mieszkańcami Istebnej, w roku 1930 firma przestała istnieć. Próby zbudowania sanatorium na terenie wsi świadczą o zainteresowaniu miejscowością, a także o jej walorach leczniczych.

Decyzję o budowie Wojewódzkiego Zakładu Leczniczego-Wychowawczego im. Józefa Piłsudskiego w Istebnej podjęto w roku 1928 w związku ze zbliżającą się rocznicą dziesięciolecia odzyskania niepodległości oraz przyłączenia do Polski Śląska oraz Ziemi Cieszyńskiej¹⁶. Inicjatorem pomysłu był wojewoda śląski, dr Michał Grażyński¹⁷. Zakład został wybudowany dzięki funduszom m.in. Sejmu Śląskiego, a także z pieniędzy pochodzących z pożyczek amerykańskich, które zostały zaciągnięte w latach 30. XX w. Zdecydowano się na budowę ośrodka na gruncie, który został wydzierżawiony na 35 lat¹⁸. Powstanie sanatorium umożliwiło zatrudnienie przy budowie zakładu leczniczo-wychowawczego mieszkańców Istebnej. Również w kolejnych latach, kiedy sanatorium już funkcjonowało, wielu mieszkańców wsi pracowało w Zakładzie, m.in. jako salowe bądź kucharki.

¹⁴ Śląsk Cieszyński po I wojnie światowej miał zostać podzielony w ramach układu arbitrażowego pomiędzy Rzeczpospolitą a Czechosłowacją. Arbitraż miał miejsce na konferencji w Spa 10 lipca 1920 roku. Granica między państwami przebiegała wzdłuż rzeki Olzy, w: K. Orzechowski, D. Przybytek, M. Ptak, *Dolny Śląsk. Podziały terytorialne od X do XX wieku*, Wrocław 2008, s. 89–90.

¹⁵ APKat. UWŚI/KB, sygn. 935, k. 32, Referat firmy „Uzdrowisko Istebna”.

¹⁶ *50 lat Wojewódzkiego...*, s. 1.

¹⁷ Michał Grażyński (1890–1965) w latach 1926–1939 wojewoda śląski. Czołowy zwolennik Józefa Piłsudskiego. Starał się ograniczyć wpływy mniejszości niemieckiej na terenie Śląska. Wspierał rozwój kultury, nauki i oświaty. Zob. W. Musialik, *Michał Grażyński (1890–1965). Biografia polityczna*, Opole 1989.

¹⁸ Protokół z konferencji w sprawie organizacji Sanatorium w Istebnej odbytej dnia 6 maja 1935 r., APKat. UWŚI/PO, sygn. 1808, k. 24.

W roku 1929 rozpisano konkurs na projekt sanatorium. Jego zwycięzcami zostali Jadwiga Dobrzyńska¹⁹ oraz Zygmunt Łoboda²⁰. Odpowiadali oni również za aranżację wnętrza oraz wystrój sanatorium. Naczelnym nadzorem budowlanym sprawował Stefan Kaufman, natomiast kierownikiem technicznym był Tadeusz Noworyta. Budowę rozpoczęto w roku 1931, a zakończono w 1937 r. W czerwcu 1937 przyjęto pierwszych pacjentów. Należy jednak zauważyć, że zakład zaczął funkcjonować w pełni dopiero w 1938 r.²¹ Placówka w momencie otwarcia był jednym z największych tego typu obiektów w środkowej Europie²². Końcowy koszt budowy wyniósł 2 450 000 zł²³.

Sanatorium położone było w sprzyjającym klimatycznie miejscu: poniżej przełęczy Kubalonka na wysokości 750 m n.p.m. Klimat terenu był typowo górski. Jak można było przeczytać w miesięczniku z 1937 roku „Architektura i Budownictwo”: „Na wybór miejsca rozstrzygająco wpłynęły: otaczające lasy szpilkowe, dobre nasłonecznienie, zasłonięcie terenu od wiatrów, małe nawilgocenie powietrza oraz właściwe podłoże gruntu”²⁴. Na terenach położonych niedaleko wyznaczonego miejsca pod budowę Zakładu znajdowały się liczne źródła, które – jak sądzono – mogły okazać się w przyszłości lecznicze. Zaletą okolicy był również obszerny grunt płaski pod budowę oraz silne nasłonecznienie.

Budynek sanatorium został wzniesiony zgodnie z zasadami funkcjonalizmu, obowiązującego w latach 20. XX w. Projekt powstał w systemie pawilonowo-korytarzowym; uwzględniono w nim część lekarsko-wychowawczą oraz administracyjno-gospodarczą²⁵. Projekt stworzono tak, aby pawilony komponowały się z terenem, starano się jednocześnie zapewnić maksimum naturalnego naświetlenia, które było niezbędne przy leczeniu osób chorych na gruźlicę²⁶. Przy budowie zdecydowano się na 3-kondygnacyjną zabudowę z założeniem pawilonowym, a także 8-kondygnacyjną wieżę. Cechą charakterystyczną budynku Zakładu w Istebnej były proste rozwiązania przy wykonaniu projektu oraz brak elementów dekoracyjnych.

¹⁹ Jadwiga Dobrzyńska (1898–1940) ukończyła studia na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej. Wraz z Zygmuntem Łobodą zaprojektowała m.in. Śląski Techniczny Zakład Naukowy w Katowicach, Zakład Leczniczo-Wychowawczy im. Józefa Piłsudskiego w Istebnej, Oddział Pocztovej Kasy Oszczędności przy pl. Wolności w Poznaniu. Zob. R. Nakonieczny, *Architektura budynków szkolnych*, w: *Modernizmy. Architektura nowoczesności w II Rzeczypospolitej. Katowice i województwo śląskie*, red. Andrzej Szczerski, t. 2, Kraków 2014, s. 228.

²⁰ Zygmunt Łoboda (1895–1945) wspólnie z Jadwigą Dobrzyńską prowadził pracownię architektoniczną. Razem brali udział w wielu międzynarodowych oraz krajowych konkursach. Zob. R. Nakonieczny, *Architektura budynków szkolnych...*

²¹ *50 lat Wojewódzkiego...*, s. 1.

²² APKat. UWŚI/ZP, syg. 27, k. 1, Wojewódzki Zakład Leczniczo-Wychowawczy im. Józefa Piłsudskiego w Istebnej.

²³ APKat. UWŚL/KB, syg. 2876, k. 1, Sanatorium w Istebnej.

²⁴ J. Dobrzyńska, *Sanatorium w Istebnej...*, s. 391.

²⁵ *Ibidem*, s. 394.

²⁶ A. Syska, *Styl gotycki wyklucza...*, s. 105.

Sanatorium składało się z dwóch pawilonów z przeznaczeniem odpowiednio dla chłopców i dziewczynek, osobno dla prątkujących i nieprątkujących. Zakład posiadał dwa oddziały obserwacyjne z 25 łózkami. Osobny pawilon zakaźny, w którym było 30 łóżek, służył do izolowania pacjentów w najpoważniejszym stanie. W pawilonie lekarskim znajdowały się dwie sale operacyjne, pracownia terapii fizykalnej, laboratorium bakteriologiczno-chemiczne i gabinet elektrokardiograficzny. W sanatorium można było skorzystać z aparatu Roentgena, urządzeń diagnostycznych i terapeutycznych, aparatów krótkofalowych, lamp kwarcowych czy też wodolecznictwa²⁷. Zakład posiadał także aparaty do dezynfekcji. Osobny oddział stanowiła szkoła. Ponadto na terenie ośrodka mieścił się pawilon gospodarczy posiadający kuchnię z piecem węglowym. W skład sanatorium wchodziła również tak zwana „wieża”, gdzie mieściły się pokoje dla chorych pacjentów po operacjach, mieszkania dla pielęgniarek oraz pawilon administracyjno-lekarski.

W momencie rozpoczęcia działalności instytucja dysponowała 320 łózkami z możliwością przyjęcia dzieci (chłopców oraz dziewczynek) w wieku od 7 do 16 roku życia²⁸. W roku 1938 łóżek było już 400. Szczególnie ważny był fakt, że dzieci przyjmowano z wszelakimi odmianami gruźlicy oraz chorobami płuc. Należy wymienić tutaj gruźlicę płuc, gruźlicę gruczołów, gruźlicę narządów ruchu czy też choroby narządów oddechowych oraz choroby krwi. W sanatorium przyjmowano również dzieci spoza województwa śląskiego pod warunkiem, że były wolne miejsca, bowiem pierwszeństwo miały dzieci zamieszkujące wspomniany region²⁹. Najwięcej chorych pochodziło z powiatu katowickiego³⁰. W sanatorium leczono przede wszystkim dzieci pochodzące z warstw najuboższych, ale możliwe było również leczenie za opłatą. W roku 1937 Zakładem kierował Zygmunt Dadlez, polski chirurg. Personel sanitarny składał się z 6 lekarzy, 16 pielęgniarek i wychowawczyń.

Jeśli chodzi o pomieszczenia, w których przebywali chorzy, to według planów wszystkie pokoje kuracjuszy były skierowane na południowy wschód bądź południowy zachód, aby uzyskać jak najlepszy dostęp do światła słonecznego. Niskie parapety zwiększały dostęp światła do pomieszczeń, a także ułatwiały obserwowanie widoku zza okna³¹.

Budynek Zakładu posiadał liczne udogodnienia służące przyjmowaniu chorych, takie jak np. dźwigi z możliwością przewożenia pacjentów, oddzielenie części leczniczej i operacyjnej od miejsc pobytu dzieci oraz szerokie korytarze, klatki schodowe i drzwi, które umożliwiały transport chorych. Szczególną uwagę zwracano również na bezpieczeństwo tak dzieci, jak i dorosłych w poczekalniach i pokoju rejestracji. Po przyjęciu

²⁷ APKat. UWŚI/ZP, syg. 27, k. 1, Wojewódzki Zakład Leczniczego-Wychowawczy...

²⁸ Ibidem.

²⁹ *Wojewódzki Zakład Leczniczego-Wychowawczy im. Józefa Piłsudskiego w Istebnej (Śląsk Cieszyński)*, broszura znajdująca się w Książnicy Cieszyńskiej, rok publikacji około 1938.

³⁰ APKat. UWŚI/ZP, syg. 28, k. 45, Przebieg i wyniki pracy w Sanatorium w Istebnej.

³¹ J. Dobrzyńska, *Sanatorium w Istebnej...*, s. 395.

chorych następowała klasyfikacja dzieci pod względem stanu zdrowia. Po badaniach pacjenta kąpano oraz przebierano. Dzieci, które były w szczególnie złym stanie zdrowotnym, nie przyjmowano do sanatorium. Wszystkie te metody stosowane były w celu ograniczenia rozprzestrzeniania się choroby.

Interesującym rozwiązaniem przy budowie sanatorium było zastosowanie gum na korytarzach oraz schodach. Nie był to przypadkowy zabieg. Chciano w ten sposób zniwelować hałas³². Przy projektowaniu oraz urządzaniu sanatorium architekci zwracali również uwagę na kolory budynku. Użycie żywych, jasnych kolorów, nie tylko na ścianach, ale także w przypadku sprzętu wykorzystywanego w zakładzie miało wpłynąć pozytywnie na psychikę pacjentów oraz pracowników.

Analizując projekt oraz plany, jakie mieli architekci budynku, można śmiało stwierdzić, że wykazano się dużą starannością, aby dopracować wszystko w sposób odpowiadający potrzebom ludzi chorych, a w szczególności dzieci.

1 września 1937 roku otworzono szkołę ogólnokształcącą przy sanatorium, w której zatrudniono 8 nauczycieli³³. W Zakładzie kładziono nacisk na naukę oraz wychowanie młodzieży. Program był skonstruowany tak, aby możliwe było pogodzenie leczenia z nauką, z której nie można było rezygnować. Dzieci miały nie być odrywane od zajęć szkolnych. Prócz lekcji młodzi pacjenci mieli również zajęcia świetlicowe, podczas których uprawiano sporty, gimnastykę, wykonywano prace ręczne w warsztatach³⁴. Najmłodszych dzielono na trzy grupy ze względu na stan zdrowia: chodzące do szkoły (grupa gruźlicy gruczołowej), leżące (gruźlica kostna), izolowane (grupa gruźlicy tzw. otwartej)³⁵. Celem tego było umożliwienie dostępu do nauki wszystkim dzieciom, ale i zminimalizowanie ryzyka pogorszenia się zdrowia innych pacjentów Zakładu.

Działalność Wojewódzkiego Zakładu Leczniczego-Wychowawczego im. Józefa Piłsudskiego w Istebnej

6 maja 1935 roku w Sanatorium w Istebnej odbyła się konferencja, zorganizowana przez Wydział Oświecenia Publicznego Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego, poświęcona organizacji przyszłego zakładu w Istebnej³⁶. Do sanatorium miały być przyjmowane dzieci „z dodatnim odczynem tuberkulinowym, gruźlicą gruczołów tchawiczno-oskrzelowych, gruźlicą gruczołów zewnętrznych nieropiejących, ze środowisk gruźliczych, sty-

³² Ibidem, s. 415.

³³ APKat. UWŚI/ZP, syg. 27, k. 1, Wojewódzki Zakład Leczniczego-Wychowawczy...

³⁴ APKat. UWŚI/PO, syg. 1808, k. 7, Projekt też dotyczących organizacji Zakładu w Istebnej przedłożony do dyskusji przez Urząd Wojewódzki Śląski.

³⁵ APKat. UWŚI/ZP, syg. 28, k. 61, Przebieg i wyniki pracy w Sanatorium w Istebnej.

³⁶ APKat. UWŚI/PO, syg. 1808, k. 2–8, Projekt też dotyczących...

kających się z chorymi na gruźlicę³⁷. Do Zakładzie mogły być przyjęte również dzieci osłabione bądź też takie, które wyzdrowiały po przebytych chorobach płuc. Należało przyjmować małych pacjentów w pierwszym etapie choroby, czyli takim, który nie zmusza do izolowania, natomiast całkowicie wykluczano młodzież i dzieci, które kwalifikowano do trzeciego stadium leczenia. Podczas konferencji poparto tezę, iż sanatorium powinno mieć charakter prewencyjny. Zwracano uwagę również na wysokie koszty leczenia dzieci w wyższych stadiach choroby oraz dzieci z niskimi szansami wyzdrowienia. Początkowo planowano przyjmowanie dzieci na pół roku³⁸. Uważano, że rekonwalescencja po chorobie ma sens jedynie przy długotrwałym leczeniu. Zbyt szybki powrót do poprzedniego środowiska mógłby sprawić, że zdrowie pacjentów uległoby ponownemu pogorszeniu.

Mimo początkowych założeń, do Zakładu były przyjmowane dzieci w różnych stadiach choroby. Ciężko chorzy przebywali tutaj do jednego roku bądź dłużej. Lżej chorzy leczyli się po kilka miesięcy. Dzieci chore na gruźlicę kosztą mogły pozostać pod opieką sanatoryjną od 2 do 5 lat. Zakład, jak pisał dr Dadlez: „Miał być pierwotnie szkołą na świeżem powietrzu, potem prewentorium, wreszcie został uznany za Sanatorium przeciwgruźlicze dla dzieci ze wszystkimi działaniami, jak temu zresztą odpowiadały potrzeby województwa śląskiego, jak również i pierwotny plan budowy”³⁹.

Jeśli chodzi o leczenie chorych, to w głównej mierze skupiano się na terapii klimatycznej. W sanatorium starano się wykorzystywać do leczenia gruźlicy słońce oraz powietrze, dlatego też szczególnie popularne było spędzanie czasu na werandach, gdzie leżakowano oraz zażywano kąpeli słonecznych z przerwami na posiłki oraz zajęcia lekcyjne⁴⁰. W przypadku innych odmian gruźlicy stosowano leczenie uciskowe (odmę), wyrwanie nerwu przeponowego oraz plastykę klatki piersiowej. Korzystano również z leczenia farmakologicznego; stosowano u chorych np. wapno, krzem, preparaty śledzionowe, preparaty witaminowe⁴¹.

Jak wynika ze sprawozdania, przeprowadzonego na skutek zarządzenia Wojewody Śląskiego z dnia 1 sierpnia 1937 r., 5 sierpnia 1937 r. przyjęto 86 chłopców oraz 73 dziewcząt⁴². W jednym czasie w sanatorium mogło przebywać nawet 400 dzieci⁴³. Koszt dziennego utrzymania dziecka wynosił 6 zł⁴⁴. Składało się na to wyżywienie, leczenie bez specjalistycznych zabiegów oraz zdjęć rentgenowskich.

³⁷ Ibidem, k. 2.

³⁸ Ibidem, k. 3.

³⁹ APKat. UWŚI/ZP, syg. 28, k. 33, Przebieg i wyniki...

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Ibidem, k. 57–58.

⁴² APKat. UWŚI/ZP, syg. 27, k. 2, Sprawozdanie.

⁴³ J. Dobrzyńska, *Sanatorium w Istebnej...*, s. 394.

⁴⁴ APKat. UWŚI/ZP, syg. 27, k. 30, Wojewódzki Zakład Lecznico-Wychowawczy...

Już od początku działalności ośrodka pojawiły się problemy związane z opłatami za niektóre dzieci. Zaległe koszty utrzymania chorych kierowano do Związków Komunalnych, państwowych pomocy lekarskich⁴⁵. Wiele gmin odmawiało uiszczenia opłat za swoich mieszkańców, tłumacząc się trudną sytuacją finansową. Często występowały braki w dokumentacji pacjentów, co uniemożliwiało prowadzenie dochodzeń i ustalenie płatników. Sprawozdanie miało na celu uchronienie się w przyszłości od dalszych pomyłek. Kontrola przeprowadzona w roku 1937 pokazuje, że wiele rzeczy należało dopracować, aby z punktu widzenia administracyjnego Zakład działał poprawnie⁴⁶.

Zakończenie

W okresie dwudziestolecia międzywojennego w Polsce, tak jak w innych krajach Europy, obserwowano wysoką zachorowalność oraz umieralność na gruźlicę. Szczególnie paląca stała się potrzeba otwierania nowych przychodni, ośrodków, szpitali, a także sanatoriów, które w głównej mierze zajęłyby się leczeniem oraz walką z tuberkulozą.

Należy podkreślić, iż w momencie powstania Wojewódzkiego Zakładu Leczniczko-Wychowawczego im. Józefa Piłsudskiego w Istebnej był on najnowocześniejszym oraz największym sanatorium na terenie II Rzeczypospolitej. Zakład ulokowano w miejscu oddalonym od miasta. Dzięki temu chorzy byli odizolowani, co ograniczyło rozprzestrzenianie się choroby. Sprzyjające warunki umożliwiały leczenie wszelkich form gruźlicy: płucnej czy też kostnej oraz innych chorób płuc. Wysyłano tam dzieci w różnych stadiach choroby, pomimo że początkowo zakładano, że Zakład będzie jedynie ośrodkiem prewencyjnym. Władze województwa pragnęły, aby młodzi ludzie po ciężkiej chorobie wracali do zdrowia w odpowiednich warunkach, mając dostęp do odpowiedniej opieki zdrowotnej z jednoczesnym kontynuowaniem nauki w szkole. Przy organizacji sanatorium zwracano uwagę na kwestie, które mogły uprzyjemnić chorującym przebywanie w zakładzie. Proponowano stworzenie czytelnicy, biblioteki, miejsca pracy dla dzieci, obserwatorium na płaskim dachu. Warto również podkreślić rosnącą świadomość działaczy, lekarzy oraz społeczników na temat tego, że z gruźlicą należy walczyć w sposób najnowocześniejszy w takich miejscach właśnie, jak Wojewódzki Zakład Leczniczko-Wychowawczy im. Józefa Piłsudskiego w Istebnej.

⁴⁵ APKat. UWŚI/ZP, syg. 27, k. 3, Sprawozdanie z lustracji Wojewódzkiego Zakładu Leczniczko-Wychowawczego im. Józefa Piłsudskiego w Istebnej.

⁴⁶ Ibidem, ss. 2–25.

Bibliografia

Archiwum Państwowe w Katowicach (APKat.)

Urząd Wojewódzki Śląski, Wydział Komunikacyjno-Budowlany (UWŚI/KB)

Urząd Wojewódzki Śląski, Wydział Pracy i Opieki Społecznej (UWŚI/PO)

Urząd Wojewódzki Śląski, Wydział Zdrowia Publicznego (UWŚI/ZP)

50 lat Wojewódzkiego Ośrodka Chorób Płuc i gruźlicy dzieci i młodzieży oraz zespołu szkół im. dr. Stanisława Kopczyńskiego w Istebnej (1938–1988), oprac. red. Wiktor Buława, Istebna 1988.

Borowik A., *Sanatorium w Istebnej – perła śląskiego modernizmu*, w: *Modernizmy. Architektura nowoczesności w II Rzeczypospolitej, tom 2. Katowice i województwo śląskie*, pod red. Andrzeja Szczerskiego, Kraków 2014, ss. 317–337.

Chmielewska P., *Sanatorium w Istebnej*, w: *Śląskie dzieła mistrzów architektury i sztuki*, pod red. Ewy Chojeckiej, Katowice 1987, ss. 156–166.

Dobrzyńska J., *Sanatorium w Istebnej na Śląsku Cieszyńskim*, „Architektura i budownictwo”, R. 13, 1937 Warszawa, nr 11–12, ss. 391–415.

Faryna-Paszkiewicz H., *Sanatorium z pawilonami w Istebnej*, „Architektura-murator” 2015, nr 2, ss. 24–25.

Kaczmarek R., *Historia Polski. 1914–1989*, Warszawa 2010, s. 132.

Konarzewski D., Kawulok M., *Od wsi do uzdrowiska. Dziedzictwo architektoniczne Wisły*, Wisła 2009, ss. 98–120.

Mromliński Z., *Walka z gruźlicą na wsi w województwie śląskim*, Warszawa 1939.

Musialik W., *Michał Grażyński (1890–1965). Biografia polityczna*, Opole 1989.

Nakonieczny R., *Architektura budynków szkolnych*, w: *Modernizmy. Architektura nowoczesności w II Rzeczypospolitej. Katowice i województwo śląskie*, pod red. Andrzeja Szczerskiego, t. 2, Kraków 2014, ss. 215–240.

Orzechowski K., Przybytek D., Ptak M., *Dolny Śląsk. Podziały terytorialne od X do XX wieku*, Wrocław 2008.

Syska A., *Styl gotycki wyklucza się: międzywojenna architektura w województwie śląskim*, Katowice 2015.

Szczuka I., *Gruźlica*, w: *Gruźlica i choroby płuc*, pod red. Ewy Rowińskiej-Zakrzewskiej, Hanny Niemirowskiej, Warszawa 1985, ss. 45–49.

Ustawa z dnia 23 marca 1922 r. o uzdrowiskach, w: *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, poz. 254, 30 kwietnia 1922, ss. 443–450.

Wiśniewski Z., Reško D., Supady J., *Lecznictwo uzdrowiskowo-sanatoryjne*, w: *Dzieje medycyny w Polsce*, t. 2, pod red. Wojciecha Noszczyka, Jerzego Supady, Warszawa 2015, ss. 111–135.

Wojewódzki Zakład Leczniczko-Wychowawczy im. Józefa Piłsudskiego w Istebnej (Śląsk Cieszyński), broszura znajdująca się w Książnicy Cieszyńskiej, rok publikacji około 1938.

The role and significance of the Józef Piłsudski Pediatric Therapeutic Institute in Istebna in the fight against tuberculosis – selected problems

Summary: The article analyzes the role of the Józef Piłsudski Pediatric Therapeutic Institute in Istebna in the fight against tuberculosis between 1928, when the initial plan to build the institute was approved, and the outbreak of World War II in 1939. The prevalence and mortality rate of tuberculosis was high in the Second Polish Republic. Tuberculosis was a social disease that could affect everyone. The prevention and treatment of tuberculosis was an important priority for the Polish authorities. The government financed the construction of sanatoria and medical institutions dedicated to the treatment of the disease. The first patients were admitted to the Józef Piłsudski Pediatric Therapeutic Institute in Istebna in 1937. The institute specialized in the treatment of children and adolescents, and it was one of the most advanced centers of the type in Poland. The young patients were subjected to various treatments, and they attended a school on the institute's premises. The institute occupied a modern and functional building, and it was an important center for the treatment of tuberculosis in the Second Polish Republic.

Key words: sanatorium, tuberculosis, Istebna, social disease, fight, Society